

הרבנות וספרות

בין אוטופיה לאפוקליפסה

רנטו וכל כיצא באלה גיבורים מתקני עולם. האוטופיסטים מבקשים לעצור בדרכו של המוות, חיים ששים בפני ממשלתו; אך מכיוון שאין להם סיכוי, סופם שהם מתים גלים כמטורפים שיוצאים מן הדעת או מנודים מחברתם.

ניגוד קוטבי זה מתגלה בכמה וכמה שכבות של הרומאן. שלושה זמנים משמשים בו בערכוביה: זמן מלחמת יום-הכפורים (זמן ה"מסגרת"), זמן התפתחותו של הגבור (הרצף העיקרי) וזמן העבר, המש"רע מן העבר הרחוק (הידוע לבעל תולדות ירושלים הישנה, הדוד צ"ד דק, בלבד) ועד לזמנם של הסב והאב. סימלה של התקופה האחד רונה הוא דוד לדר, אביו של לדר, המתגלה לו לגיבור הצעיר בפתח הרומאן. מעבר ללוש הזמנים האלה קיימים זמן האוטופיה, איי"שם בקי"הימים; זמן הגאולה של פופר; וקיי"הימים, זמן התורבן והמוות המיועד לכל גיבורי הרומאן.

מי שסבור שהמחבר הכריע חד וחלק לטובת קוטב מן הקטבים ומוציא ישן בפני חדש או אפ"ר קליפסה בשני אוטופיה, אינו יודע סודה של יצירת-אמת מהי. זיכרון של המחבר, לפולחן המתים" של ריקלין חשל האם אינה חד-משמעית. פולחן המתים מהלך עליו קסם. הוא נהנה הנאה משונה מן המא"קאברי כשם שהוא נהנה מטירופם של האוטופיסטים. אלה ואלה דמו"יות של גרוטסקה חיה. יש קסם באנקדוטות של ריקלין, כשם שיש קסם בסיפורי, טכסיו והזיותיו של לדר. משפחת רינגל המתרפקת על ממלכת הקיסר, ירום הדוד, ועוסקת בשערן של כלות וייצורן של פאות זכריות (וגם זה מתחמומו של ה"מות) אינה מושכת פחות מגינצ"ברג הצמחוני, התמחוני. העלם"המספר טולטל. בין הקטבים והוא מלחש עם אלתרמן, נפלאים, נפ"לאים הם חיינו המלאים מחשבות על מתים".

מתה זה שבין חיים ומוות הוא נקודת המוקד ביצירתו של באר. לכאורה, יצא אל המציאות מן ה"שוליים המטורפים שלה, אך למע"שה, אולי, נגע בלב-ליבו של העולם בו אנו חיים.

טלית שכולה תכלת? לאר דווקא. סיפור לא-פסיכולוגי, למרות ש"שורשיו בנפש. עיצוב מחוצן למ"רות שהעולם נובע מלפני-ילפנים. המתבר מתייחס לרמויות כאל מו"טיוויים באנקדוטות, כאל תמונות ומראות המשקפות את ההווי ומ"אר-יגנית, כזכרון דברים", המתאר את המציאות ואת הכוחות הפועלים בה או ביוצרה. חולשתה של תמו"נת-עולם זו היא, שאינה יורדת לעולם השורשי נשמתן של הנפשות הפועלות. הללו נשארות אבנים כ"פסיפס המוטיווי או בתמונת הרקע הגדולה. "דמות המספר" הודרת לעיני גיבוריה לא אך לליבותיהם; למרות שהרומאן מגלה הווייה עמ"קח למדי, נשארים גיבוריו שטוחים. כוחו של הרומאן בחושים של חן המשוכים על פרטיו ובאפיונות רבות המוצבות העיטב (מות האם, לדר על הגג, החגיגה לכבוד ה"קיסר בבית רינגל, למעשה בסב ובסבתה). באלה מגלה המחבר שביע"עין קומית, כשרון מיתון של הפאטלי ויכולת צירוף של חו"מרים המרמזים על הגרוטסקי. מה שרימאן זה מצליח לעשות (בפרטי העיצוב) הוא לתבלט אפיונות ול"ארגן כמסכת של משמעות, כש"הלקים רבים נשארים מחוץ למס"גרת (ואין חריגה זו לגנותו של הרומאן אלא דווקא לשבח). מה שאינו מצליח (ואולי גם אינו מבקש לעשות). הוא לרדת להווי דעתן של הנפשות. למעשה, זהו רומאן העשוי כרומאנסה, אף על פי שהוא נרא מבט ראשון כרומאן חברתי. זהו ספר-ביכורים שיש לברך עליו. מספרים, "בשלים" יותר לא היו, למדרגה כזאת של עושר וגי"גות, מתח ואיזון. "נוצות" הוא חוליה חשובה בדרכה של הסיפורת העב"רית המעבריה את השוליים אל ה"מרכז. מתברר שדווקא בעזרת ה"שוליים אפשר לחשוף קיום אנושי שבין אוטופיה לאפוקליפסה, מצב המדריך מנחתן של הבריות בארץ הזאת.

נוצות
מאת חיים באר
היצאת עמ"ע"ב, תל-אביב, תש"ם 247 עמ'

מאת גרשון שקד
המגלה לפניו מסודות האוטופיה של פופר כשם שהוא נמשך בחבלי קסם אחרי תמונת העולם המאקאברית של ריקלין הקברן, זווית ראייה אחרת היא זו של הנער שהיה ל"עלם, שמלחמת יום-הכפורים עברה עליו וכל מה שעולה בדעתו יואר במקצת באורה. צילה של מלחמה זו (הרבה יותר ממלחמת ששת הימים המוזכרת אף היא ב"רומאן) פרוש על שנות הילדות והיא מאירה באור אירוני למדי את המאבק בין כוחות החיים האו"טופיים לבין כוחות-המוות, שלתוכם נקלע הנער מאז עמד על דעתו. במאבק זה, מסתבר, יש למוות ממ"שלה (אם לצטט שירו של דילאן תומאס).

מנקודת הראות הראשונית (של הילד כגיבור תמים ושל הקורא כקורא תמים) עולם זה הוא קודם

ליו זמנים ובמשלט ישבנו וקרא"נו בספרי ספרית, "משלט". ארץ מוזה, אמרנו לעצמנו, ארץ של מהגרים והללו נעלמים והולכים, מותכים בכור ההיתוך, בלא שיש"אירו אחריהם סיגים כלשהם, ונתר רק זהוב הטהור של "גיבורים ו"מעשי-גיבורים". ארץ מוזה, תורנו ואמרנו לעצמנו, ארץ מוזה ומטו"רפת שסופריה שפויים וגיבוריה נאים-יאים. וכיום — על המשלט יושבת עיר ומה שנדחק אל השו"יים והודחק אל מתחת למשלט, פורץ כהרגעש: ארץ משונה ומטו"רפת שגיבוריה וסופריה שוב אינם שפויים ומרובעים.

ואולי, אם יותר לי להעיר כלו"קאליפטריוט ירושלמי, זכותה של זו עמדה לנו כשם שעמדה לאבותינו — עגנון (תמול שלשום), ברנר (שכיל וכשלו) וראובני (עד ירו"שלים). ירושלים היתה המעין ש"למנו שאבה הסיפורת העברית קשת של גוונים, שהוכיחה את שפע ה"אפשרויות הגנוזות בעולם בו אנו חיים: ישוב חדש וישן משמשים בה בערכוביה (דוד שחר), עמים ועדות מתנגשים ומתמזגים בחוכה (שולמית ה"ראובן), יהדות ונצרות מתייצבים זו לעומת זו (פנחס שדה), ודמויות מוזרות ומטורפות

חיים באר:
ודא תהיה
למוות
ממשלה

כל עולם פאתטי מאד? בזה אחר זה מתרחשים בו אירועים מילודרא"טיים עגומים: מות הסב ומות האב, מות האת ומות האם ולבסוף מותו-התאבדותו של האב הרותני לדר ומות הפאתטי של אבי-אביו הרותני — יוסף פופר. שרשרת של מיתות שסופה חיפוש גופת גופת ונילווי גופת בנו יחידו של לדר. מצד אחר הרי זה גם עולם ה"מוריסטי מאד: האב המבקש לפ"תור את סוד הערבה וטוען שהאק"ליפטוס הוא-הוא הערבה שבתורה, אינו אלא גתם-מנדל חולמני ש"הילד מתבונן בו בעין סלחנית" הומוריסטית. הוא הדין כרוב הדמו"יות המקיפות את הילד, ממשפחת רינגל (ההבסבורגית) ועד לדודה צביה ושאר בטלנים המאכלסים את הרומאן. בשכבה הראשונית זה, איפוא, רומאן פאתטי הומוריסקי (שלום-עליכמי במקצת), כשגם דמו"תו של לדר (לדר על הגג) אפשרתו לשאת להתבונן בה מוויית ראייה זו. הפאתוס ה"הומוריסטי (או לה"י שפך) אינו תופס, משמתבוננים במע"תם של גיבורים אלה מנקודת"הראות של מלחמת יום הכפורים. האם אפשר לשמור על הומור חיי"כני-וסלחני מוויית ראייה זו? אפשר אולי להתבונן אחרת בנוסטלגיה, אך הפאתוס ה"הומוריסטי מקבל מ"עין גזון אירוני.

המוות כהנאה
ומכאן — להשקפת-העולם המש"מזעת מן הקומפוזיציה הכוללת של הרומאן (המתבר) הקרובה, כאמור, לגרוטסקה.

מהלכות בה (עמוס עוז). התוהגר ה"הכרתי המגוון שהיה לפני הסופר איפשר לו להוריד את גיבוריו מן הסרט הנע ולעצבם עיצוב ידני. הסיפורת העברית ידיעה מאז ומ"עולם גבורים מעניינים בשוליה, אך בשגי העשורים האחרונים תזרנפ"סו "אנושי השוליים את המרכז (כ"בימי גנסין מכאן ועגנון מכאן), עד שמסתבר להם, לקראתם, שה"מרכז הוא כשוליים. ואם להזכיר רק כמה מאחרוני-האחרונים (בזמן) כד אצל יהושע קנו (מומנט מוסי"קלי), וכך אצל יעקב שבתאי (זכרון דברים), שהם לאו דווקא ירושלמיים בתומריהם, וכך אצל חיים באר כספר-ביכוריו (בפרווה), "נוצות", שכולו ירושלמי.

קטבים מנוגדים
לכאורה, סיפור של היזכרות (מעין, זכרון דברים") של נער מנערי השכונות החרדיות שבירו"שלים, שפרץ אל מחוץ לגדר ה"שכונה בעזרת ידידו הקשיש, מר"דדי לדר, המפגישו עם עולמו ה"מזרח והמופלא של גאון יהודי מארץ דרוקיה, יוסף פופר. המסגרת החי"צונית של הסיפור היא מלחמת יום"הכפורים, כשהנער שהפך לעלם, משמש ביחידת קברנים; תוכו של הסיפור רצוף תיאור יחסיו של ה"נער עם הגובה של בית העוורים, נביא תורת פופר-לינקאוס, מרדכי לדר, מפגישתם הראשונה ועד למותו ולמות בנו, שעליו נודע לו לגיבור המספר (על דבר המוות ועל דבר קיומו של הנך) רק ב"שלהי מלחמת יום-הכפורים. אירוע זה ממוג בין הזמנים, ה"מרתבים (ירושלים וסיני) ותוה"ה"עלילה. תבנית זו מלאה גודושה מכונות ואפיונות: קשת רחבה ו"מגוונת של שכנים וקרובים, אבות וסבים וכל כיצא באלה, "תומרים"

שכמעט עומד בראש המהבר עלום
ומלואו. באר העמיד גלריה עשירה
מאד של דמויות שוליים ירושל'
מיות: כך, למשל, משפחת רינגל,
ההוגנת יום הולדתו של הקיסר
פראנץ יוזף ירום הודו בשנות ה'
המיש, הדרך ד"ר פלד, הנחשב
לקומוניסט, ריקליו הקברן, האב,
האם, הצמחונים ובעלי האספרנטו,
ירואל ברול, האה המאומץ, הממלא
תפקידו ומשמש תחליפו של אחי
הגבור שנפטר, ועד לדמות טיפו'
סית יותר כדודה צביה, אחי האב,
הבאה העירה כדי להכניס סדרים
בענייני המשפחה היענים.

איני מזולזל, חלילה, בפרטי ההוי.
נהפוך הוא: כחוו של הרומאן ב'
פכיו הקטנים, בפרטים הקשורים
לעברה של ירושלים, ולעבר ה'
קרוב: ימי דב יוסף, ההפגנה נגד
השילומים, המלחמות הגלויות, וה'
נסחרות שבין חרדים להרדים יותר,
או בין בית-ספר של ה"מזרחי"
לבתי ספר חילוניים (בי' בטבת —
האפיוודת של ביאליק, אהת מן
לברך גם על העיצוב המפורט של
המרחב הירושלמי (כמסורת עגנון,
שחר, עוז וכי'). ואפילו קטעי דיא'
לוג נאטורליסטיים בעיצובן של
„פרכות" ירושלמיות, או סממנים
של יידיש, מרמזים על שורשיהם
הלשוניים והתרבותיים של המשו'
החיים ומשרתים יפה את עיצובו של
ה"עולם" הדיוני ואינם מאפשרים
לו לסיפור להתמסס בקלות רבה
מדי בערכת תימאטית מופשטת.
אך אין „נוצות" סיפור-הווי גרי'
דא: תבניתו של הסיפור, הדמויות
המתפקדות כמוטוים או כמוקדים
על מערכת תימאטית, דרכי העי'
ציב של הזמן — כל אלה משרתים
קטבים מנוגדים המקנים לפכי ה'
הוי ולפרטיו משמעות כוללת.
הגיבור המספר סיפור זה, מת'
בונן בו משתי נקודות ראות: ב'
ענינו של ילד תמים, המגלה את
העולם כפשוטו: כשהוא נדהם מ'
עוצמת אישיותו של מרכזי לדר,

המות. ריקליו וחבריו מבצעים מיני
מתולות מות מילוליים. בהם עובדת
את המוות ביהסה אל בנה בכורה
שנפטר ושבמקומו אימצה לה מעין
בן-מאומץ המשמש כמעין תחליף
(ירואל ברול). ריקליו והמתנגדים
לשילומים מתרפקים על „אפרם של
הקדושים" והמותות נותן אותיותיו
בקברנים הצעירים (חיים והגיבור)
המשרתים אותו בעבודת הצבא ומ'
מלא תפקיד מרכזי בעלילה, כש'
גבורים רבים הולכים לעולמם וה'
מספר מספר את סיפורי מותם ב'
הנאה מורה (אפילו תיאור מותה
של האם).

לעגמת המוטיוים של המוות, מו'
פיעה שרשרת ארוכה של מוטיוים
שבמרכזם חזון אוטופיסטי. גיבורים
שונים מבקשים לתקן עולם במלכות
שדי: בראש וראשונה זהו מרדכי
לדר (גובה צדקה של בית העוורים
— להדגשת האפקט הקומי), שליחו
של יוסף פופר האגדי. פאוסט אגדי
שמצא לו פאוסטון משלו בארץ ה'
קודש, המגייס פאוסטונצ'יק (בד'
מות הנער הגיבור). לצבא ההצ'
לה הפופרי, המבקש להציל את
האנושות מן החורבנות, מעודף
הצריכה, ובסופו של השבון — מן
המות והחרבן. לדר הוא חוזה
מגוע הדון-קישוטים, שבדומה ל'
אבות-אבותיו ברא לעצמו עולם
משלו עם חוקים משלו המתנגשים
בחוקי המציאות, התנגשות המוכי'
רחה להביא בסופו של דבר לפרישה
מן החברה וליציאה מן הדעת. כשם
שהמאקאברי נוטה אל הגרוטסקי,
כך נוטה גם הטרוף לתפיסת עולם
זו. גרוטסקת-הטרוף האוטופיסטית
מגיעה לשיאה בדרשה-על-הגג, סבה
דורש לדר, שהגיע למעין מבוי מתום
רוחני, מן הלא-מאמינים החדול
מעבודת עגל-הבשר ולהוורו למוטב,
אין לדר אחד ויחיד: הוא מוקד
שורה של דמויות דון-קישוטיות,
המנסות אף הן להביא גאולה ל'
עולם: אביו של הגיבור המבקש
למצוא תחליף לערבה באקליפטוס,
ואבי-אביו וכן ד"ר פלד שכנו, שיש
אומרים שאינו אלא קומוניסט; וכן
צמחונים (כגינצבורג), בעלי אספ'